

Koude Oorlog torens: turen naar de vijand

WIBO BURGERS

Een zaterdagmiddag in de jaren vijftig: op een toren, die op een enorme honingraat lijkt, speurt een man met een kijker aan het oog naar laag-vliegende vijandelijke vliegtuigen. Twee andere luchtwachters staan hem terzijde. Dit is een luchtwachtpost, schakel in een uitgebreid net van waarnemingsposten over heel ons land ter bescherming tegen onverhoedse luchtaanvallen.

Dit beeld, tot in de jaren zestig in ons land met regelmaat waar te nemen, staat voor een uniek stukje historie van de Koude Oorlog in Nederland. Vier- tot vijfduizend vrijwilligers waren betrokken bij het werk van de luchtwachtdienst: een voor onze tijd ongehoorlijk fenomeen. Er waren ongeveer 160 torens in de zogeheten raatbouw. In totaal waren er ruim over de tweehonderd luchtwachtposten, ook op bestaande gebouwen en soms elders, op bij voorbeeld een duintop (zoals in Scheveningen). Tot een oorlogssituatie is het (gelukkig) nooit gekomen, het is gebeven bij oefenen op de zaterdag.

In het midden van de jaren zestig kwam er een eind aan de activiteiten van de luchtwachters: de radarsystemen waren geperfectioneerd, en wat al eerder problemen gaf, de moderne straaljagers van toen, zoals bij voorbeeld de Starfighter, waren te snel voor de waarnemers. Het had geen zin meer. De raat-torens bleven onbemand, het onderhoud werd gestaakt en zo verdwenen in de loop van de jaren vrijwel alle torens. Hier en daar werden nog wel eens pogingen gedaan om een toren te behouden, bij voorbeeld die van Kloosterzande in Zeeuws-Vlaanderen, waarvoor een werkgroep industriële archeologie in het krijt trad. Tevergeefs overigens, want de toren van Kloosterzande is opgeblazen. Jammer, want deze torens kunnen worden beschouwd als een jong 'monument' van techniek en de belangstelling ervoor sluit dan ook aan bij die voor industriële archeologie. Het totale aantal nog in ons land aanwezige luchtwachtstorens is zeer beperkt: tussen de vijf en tien naar een betrouwbare schatting.

Oudemirdum

Een van die torens staat in Oudemirdum, in de Friese zuidwest-hoek. Het vorige jaar werd deze toren, die in vervallen staat verkeerde, gekocht

door de metaalbewerker *F. Jaarsma* (30) en zijn broers. Samen knapten zij de toren op. 'Als jongen speelde ik zelf op en om de toren en ik kon niet aanzien dat hij zo verwaarloosd was', aldus Jaarsma.

In de zomer van 1992 werd de toren, die op de hoogste heuvel van Gaasterland staat, met enig feestelijk vertoon heropend. In het zomerseizoen is de toren op zaterdag en zondag te bezichtigen en zelfs kan er dan een ijsje worden gekocht. De gemeente, die de toren aanvankelijk wilde slopen, is nu enthousiast over het initiatief. Verder staan er nog luchtwachtstorens in Groningen (Warfhuizen, Winschoten), Drenthe (Schoonebeek) en in Zeeland, Eede (gemeente Aardenburg), Nieuw-Namen (gemeente Hulst) en Koewacht (gemeente Axel). Intussen is het Militair Luchtvaart Museum op zoek naar zo'n luchtwachtstoren om die op het museumterrein in Soesterberg te plaatsen. In het Zuidhollandse Zoeterwoude was men te laat met een verzoek om de toren over te nemen – de eigenaar brak de gammele toren, die vlak naast zijn woning stond, af zonder dat de gemeente er wat aan kon doen.

Revival

Al voor de Tweede Wereldoorlog bestond er een luchtwachtdienst in ons land. Tijdens de meidagen van 1940 was de luchtwachtdienst geregeld voor de radio met meldingen van waargenomen Duitse vliegtuigen. De luchtwachtdienst viel onder het vrijwillige Landstorm-korps, dat na de capitulatie ophield te bestaan. Na de oorlog kwam het tot een revival. Dat gebeurde vooral ook onder invloed van de successen van de Engelse luchtwachtdienst en de gevolgen van het Duitse bombardement op Rotterdam in 1940. Hoewel er drie keer zoveel bommen op Londen terecht kwamen gedurende de slag om

Engeland als op Rotterdam, was het aantal slachtoffers in de Engelse hoofdstad minimaal, hetgeen vooral werd toegeschreven aan tijdige waarschuwingen van de Engelse luchtwachtdienst.

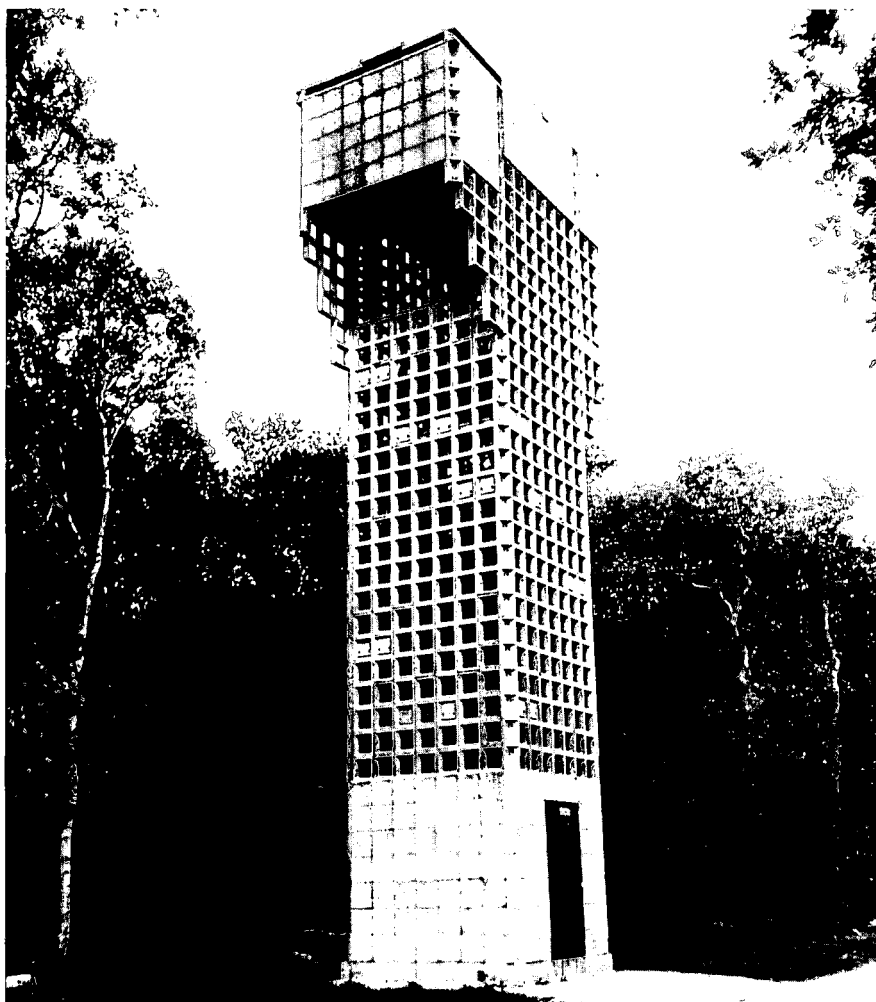
In 1950 werd opgericht het *Korps Luchtwacht Dienst* met als hoofdkwartier de villa Wulpenhorst in Zeist. Het korps bestond uit een achttal groepen (Groningen, Leeuwarden, Deventer, Amersfoort, Eindhoven, Breda, Rotterdam en Alkmaar), die elk een aantal luchtwachtposten in beheer hadden. In ijltempo werden uitkijkposten ingericht op bestaande gebouwen maar ook werden nieuwe waarnemingstorens gebouwd.

Ruim 4000 vrijwilligers

Deze eenheidstoren was de door het Haagse architectenbureau *Zwaagstra* ontworpen, een door de *N.V. Schokbeton* gebouwde raat-toren. In het midden van de jaren vijftig had ons land een net van meer dan tweehonderd waarnemingsposten waarvoor zo'n vier- tot vijfduizend vrijwilligers in het geweer kwamen. Alleen het stafpersoneel en de instructeurs waren beroepsmilitairen. Elke groep had een luchtwachtcentrum, waar alle telefoonverbindingen samen kwamen. Deze centra stonden weer in contact met het verbindingcentrum in Millingen. Op de waarnemingspost bevonden zich meestal twee luchtwachters met kijkers (en een goed gehoor) en een luchtwachter bij de instrumenten, waarmee de positie van het waargenomen vliegtuig kon worden berekend. Van hieruit gingen de waarnemingen naar het luchtwachtcentrum van de groep, waar meisjes van de (reserve-)Luva aan een plottafel de doorgegeven meldingen op kaart zetten. Men kreeg zo een redelijk beeld van wat zich afspeelde in het luchtruim boven Nederland. De meldingen, die hier binnenkwamen, gingen vervolgens naar het commando luchtverdediging, dat dan zelf vliegtuigen de lucht in kon sturen om de vijand te verjagen.

'Die Russen kon je niet vertrouwen, helemaal niet'

Hoewel de dreiging uit het oosten in die dagen heel serieus werd genomen (een ex-luchtwachter: 'Die Russen kon je niet vertrouwen, helemaal niet'), was het – ook financieel – niet mogelijk de luchtwachtposten dag en nacht

bezet te houden. Men ging ervan uit dat ook een verrassingsaanval niet helemaal onverwacht zou komen. Experts waren van oordeel dat er bijna altijd sprake zou zijn van een zekere periode, waarin zich een verhoogde kans op een aanval zou aftekenen. Trouwens, de PTT had voor het operationeel maken van de verbindingen al 24 uur voorbereiding nodig. Voor het geval er alarm werd gegeven, was een schema opgezet. De vrijwilligers(sters) haalden elkaar op van huis om de torens te gaan bezetten.

Wat waren dat voor mensen, die hier als vrijwilliger optraden?

J. van den Berg, tot voor kort Hoofd Bureau Bijzondere Opdrachten Militair Luchtvaart Museum, en destijds luchtwachter en (later) instructeur: 'Het was een doorsnee van de bevolking. Je vond er allerlei mensen onder.' Zelf werd hij luchtwachter als zestienjarige jongen omdat hij een grote interesse had in vliegtuigen. Zijn oudste broer was ook bij de Luchtwachtdienst ('Je wilde iets doen voor de vrijheid') en zo kwam hij er ook terecht. Hij heeft er een plezierige herinnering aan overgehouden.

Lichtblauw uniform gaf aanzien

Vooraf op het platteland had de Luchtwachtdienst aanhang. Van den Berg zegt: 'Er ging veel tijd in zitten.

Koude oorlog toren in Oudemirdum

We gingen de mensen ophalen met een bus voor oefeningen, er waren wervingsavonden en wedstrijden in vliegtuigherkenning.' Hij herinnert eraan dat nog tot in de jaren zestig de nationale wedstrijden vliegtuigherkenning in het Shell-gebouw in Den Haag werden gehouden. De vrijwilligers hadden een 'luchtmacht-blauw' uniform. Van den Berg: 'In die tijd gaf dat, zeker in de dorpen, nog enig aanzien. En men vond trouwens ook dat het nodig was.' En natuurlijk was het ook gezellig om met elkaar bezig te zijn voor een goede zaak.

'Rats, rats'

Bij de oefeningen, meestal op zaterdagmiddagen of avonden, deed vaak ook de Belgische Glosters Meteors mee. Belgische Glosters Meteors fungeerden dan ook als vijandelijke vliegtuigen. Wanneer ze werden waargenomen riepen de luchtwachters: 'Rats, rats.'

Van den Berg: 'Dat was een melding die de hoogste voorrang had.' De vliegers, die meestal op zaterdagmiddag moesten aantreden voor vluchten ten behoeve van oefeningen van de luchtwachters, waren daar niet zo gelukkig mee. Het waren dan ook uiterst saai vluchten volgens van tevoren vastgestelde routes. KLD-vliegen noemden ze het.

Achterhaald

Was het werkelijk zinvol om vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog het Korps Luchtwachtdienst op te richten?

Van den Berg: 'Sommigen zagen al bij de oprichting van het korps dat het enigszins achterhaald was. Naar zijn smaak had de visuele waarneming in de jaren vijftig nog enige zin omdat toen geperfectioneerde radarsystemen ontbraken. Bovendien waren vliegtuigen als de Gloster Meteor nu ook weer niet echt snel. Toen dat aan het eind van de jaren vijftig veranderde begon de neergang van het korps. 'Het was in die tijd ook moeilijker om mensen te krijgen', weet Van den Berg. 'Dienstplichtigen kregen soms als oorlogsbestemming de luchtwachtdienst, dat hielp weer wat.' In 1963 werd besloten de zuidelijke groepen van het Korps Luchtwacht Dienst op te heffen. De groepen, die het 'gat' van de Noordzee afdekten tegen eventuele indringers bleven nog tot eind 1967 actief.

De officiële opheffing van het Korps Luchtwacht Dienst vond plaats op 1 augustus 1968. De luchtwachters kregen een prachtige oorkonde, getekend door prins Bernhard, en een schildje met het wapen van het korps erop met de tekst: 'Niets zal de waakzamen voorbijgaan.' En dat was het dan.

De luchtwachttorens bleven nog jaren staan, vreemde tekens in het landschap. De meeste werden afgebroken. De laatste torens vielen onder het beheer van de ministeries van binnenlandse zaken en/of defensie. Het onderhoud bleef achterwege, de torens werden geleidelijk overgedragen aan gemeenten. Vaak trad betonrot op en als ze dan gevaar gingen opleveren, werden ze opgeblazen. Het rijk nam de sloopkosten voor zijn rekening.

Kolonel *Botma*, directeur van het Militaire Luchtvaart Museum in het Kamp van Zeist in Soesterberg voelt er veel voor om zo'n toren bij het museum op te stellen. Wél zal echter eerst moeten worden nagegaan of verplaatsing van zo'n toren technisch mogelijk is. Ook moet het project uiteraard financieel haalbaar zijn. Het museum was, zoals gezegd, echter te laat met zijn interesse voor de toren in Zoeterwoude: die was toen al half afgebroken. Intussen worden er pogingen in het werk gesteld om van elders uit ons land een luchtwachttoeren naar het museum in Soesterberg te halen.

Wibo Burgers is onze vaste medewerker industriële archeologie

Literatuur

* *Hollander, Johan den*, en *Sakkers, Hans*: Luchtwachttorens in Nederland, uitgaaf stichting natuur- en recreatie-informatie, Middelburg (1989)